

Mi az a részvételi akciókutatás (RAK)? Kik azok a részvételi akciókutatók?

Ötféle élmény és értelmezés*

Beszélgetőtársak: *Csillag Sára* (egyetemi docens, tudományos rektorhelyettes, tanszékvezető, Budapesti Gazdasági Egyetem), *Udvarhelyi Éva Tessa* (Közélet Iskolája társalapítója és ügyvezetője, Tettek Ideje Kutatócsoport tagja), *Málovics György* (egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem, Gazdaságtudományi Kar Kutatóközpont, Akciókutatók a Fenntarthatóságért (AKUT) Egyesület tagja), *Gosztonyi Márton* (egyetemi adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem, Gazdaság- és Vezetéstudományi Intézet) és *Gelei András* (egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem, Vezetéstudományi Intézet, Szervezeti Magatartás Tanszék).

Csillag Sára

*„Ha magánemberként nem vagy forradalmár,
akkor kutatóként sem vagy az.”*

*Kovács: Kérlek, beszélj a személyes utadról, hogyan került
az érdeklődési körödbe az akciókutatás?*

Csillag Sára: Az egész úgy kezdődött, hogy mielőtt visszakerültem az egyetemre és az egyetem irányításában kaptam feladatot, öt évet dolgoztam egy multinacionális cégnél. Azért mentem vissza az egyetemre, mert elkezdett nyomasztani az, hogy van-e annak értelme vagy haszna, amit én a vállalatnál dolgozom. A munkahelyem egy alkoholipari cég volt, és feltettem magamnak a kérdést, elégedett leszek-e azzal, hogy azt mesélhetem az unokáimnak, most némileg sarkítva fogalmazok, ha én jól dolgoztam, akkor többet ittak az emberek. Azt gondoltam, hogy az egyetemen a társadalmi hasznosság kézzelfoghatóbb, mint a vállalatnál. Aztán elkezdtem a doktori tanulmányokat, és az a kutatási kérdés érdekelt, hogy ha bekerülsz egy vállalatba, akkor lehetsz-e még etikus, vagy úgy kell mindent tenned, ahogy a vállalat azt megkívánja tőled. Ez az alapkérdés világos volt, de nem tudtam megragadni a kérdést. Néhány évvel később, amikor már biztos voltam benne, hogy a humánerőforrás-etikával szeretnék foglalkozni, még mindig nem volt világos előttem, hogy mi legyen

* Az interjúkat Lajos Veronika készítette, aki 2018 végén a Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszékének egyetemi adjunktusa, az interjúk készítésének idején (2015–2016) az MTA–DE Néprajzi Kutatócsoport tudományos munkatársa volt. Lajos Veronika ezúton mond köszönetet a Kovásznak a felkérésért, nagyon sokat tanult a munka során.

a használt kutatási módszertan. Ekkor, Hideg Anna kollégámmal¹ beszélgetve vetődött fel egy közös kutatás indításának gondolata, egy olyan kutatásé, amiben egyetemi hallgatókkal együtt végeznénk részvételi kutatást az oktatásmódszertan területén. Így indult az, hogy elkezdtünk elmélyedni a részvételi kutatás módszertanában.

Először Herontól² olvastam egy könyvet, és a kooperatív kutatás ekkor jelent meg az életemben. Ez volt az első részvételi módszer, amivel megismerkedtem, és azóta is ebben a módszertanban érzem magam a legotthonosabban, ebben vagyok a legjártasabb, ezzel tudok igazán azonosulni. Ezt követte a doktorim, ami (amennyire én tudom) Magyarországon a menedzsmenttudományban az első részvételi módszert alkalmazó munka volt. Azóta is azt érzem, hogy nekem ez tud igazán örömet okozni, mert azt látom, hogy nemcsak egy cikk lesz belőle, hanem a nap végén úgy érzem, talán egy kicsit jobb lett a világ.

Kovács: Mi az oka annak, hogy a kooperatív kutatással azonosítod magad?

Csillag Sára: Egyrészt azért, mert ebben a legteljesebb a demokrácia. Ami nekem nagyon hozzátartozik az akciókutatáshoz, az az, hogy mint kezdeményező kutató mindenben átengedjem a döntés jogát, és mindenben közös döntés szülessen. Elvileg a klasszikus kooperatív kutatásban van egy körülbelüli témád, meghívod a kutatási partnereket vagy csoportokat, és onnantól kezdve, például a kutatási kérdésekről, a célokról, az akciókról, mindenben együtt döntötök. Nekem ez az etikai dilemmákra is válasz. Számomra az egy fontos dilemma, hogy én magam kutatóként mennyire terelem-vezetem a kutatótársakat. A kooperatív kutatásban pedig azt érzem, hogy ugyan nehéz, de vissza tudom fogni annyira az irányító hajlamaimat, hogy az adott keretben ténylegesen arra menjünk, amerre a közösség szeretne. Számomra a tényleges demokrácia és a kontroll átadása tehát a kooperatív kutatás keretei között valósul meg. Az már más kérdés,

¹ Hideg Anna Laura adjunktus a Budapesti Gazdasági Egyetemen. Jelenlegi kutatási témái: kritikai humánerőforrás-menedzsment, kritikai emberierőforrás-fejlesztés, kritikai pedagógia, megváltozott munkaképességűek foglalkoztatása, vállalati önkéntesség.

² John Heron (1928–), kutató és író, a társadalomtudományokban alkalmazott részvételi akciókutatási módszerek egyik típusának, a kooperatív kutatásnak (co-operative inquiry) a megteremtője (Heron, 1996). A módszer alapjai 1968–69-ben a társadalmi találkozás jelenségének tanulmányozásához vezethetők vissza. További adatok és információk Heronról: <http://www.human-inquiry.com/jhcvpubl.htm> (2018.11.24-i állapot szerint).

hogy ebben a keretben ez azt is jelenti, hogy nekem mint kezdeményezőnek van a legnagyobb elméleti tudásom, de ezt én nem adom be a csoport munkájába teljesen, vagyis ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy én nem veszek részt teljes mértékben, mert mindig visszafogom magam. Számomra az uralommentesség, a habermasi értelemben véve,³ a demokrácia és a kontroll átadása a kooperatív keretben válsul meg.

Az általam ismert klasszikus RAK-okban a folyamatot nagyon erősen a kutatók irányítják. A RAK-ok általában nagyobb nagyságrendű kutatási programok, és éppen ezért viszonylag stabil teljesítményelvárások lehetnek a végén. Teszem azt, ha egy uniós pénzből finanszírozott területfejlesztési RAK-ra gondolunk, akkor az EU logikájából következően nyilvánvalóan lesznek benne számszerűsíthető kimenetek. Ezáltal az egész RAK-nak van egy meghatározott csatornája, ami önmagában nem baj, csak az én szememben a kooperatív kutatásnak pontosan az a lényege, hogy nincs egy ilyen előre meghatározott kimeneti csatorna, hiszen magát a csatornát is a közösség jelöli ki. Például ha az adott csoportban az embereket első körben önmaguk kutatása érdekli, akkor az teljesen belefér a kooperatív gyakorlatba, és majd a következő alkalommal nyit a csoport kifelé. Egy kooperatív kutatás kereteiben teljesen legitim, ha csupán a tagokat támogató akciók kapnak helyet. Az én olvasatomban a RAK esetében sokkal inkább vannak külső elvárások, sokkal nagyobb a teljesítménykényszer, és kevésbé elfogadható az, hogy a kutatás a csoport tagjai felé irányuljon.

Kovász: Az előbb elmondottak alapján a kooperatív kutatásban a kutató visz magával egy körülbelüli témát. De ki jelöli ki a témát?

Csillag Sára: A téma ott van, és a kutatótársakon múlik, hogy csatlakoznak-e vagy sem. Ha érdekli őket a téma, akkor csatlakoznak, ha nem, akkor nem. Nyilván kooperatív kutatásból is nagyon sokféle van. Heron például olyan kooperatív kutatásokat is bemutat, amikor a téma ott van a csoportban, és a csoporttagok behívják egy szakembert, hogy ő támogassa annak feltárását. A téma tehát nem feltétlenül a kutatótól jön, hanem a téma maga a terep, és akiket érdekel a téma, azok odamennek a terepre. Ez tehát egy sokkal szabadabb témaválasztási folyamat. A hátránya az lehet, hogy ha ténylegesen, a gyakorlatban mérhető outputokat [t.i. eredményeket] szeretnénk, akkor

³ A habermasi uralommentesség egyik eleme az ideális beszédhelyzeteknek. További kritériumok például: egyenlőség, inkluzivitás, őszinteség, nyitottság (Habermas, 2011).

a kooperatív kutatásban az uralommentesség miatt feltehetően kevésbé lesznek számszerűsíthető eredmények, kivéve, ha ügyesen meghatározzák azt a keretet, ami ezeket kihozhatja.

Kovács: Mi a kooperatív kutatás és a társadalomkritika, valamint a RAK és a társadalomkritika viszonya? Van ezek között eltérés?

Csillag Sára: Nyilván paradigmaticus háttérüket tekintve az akciókutatások mind társadalomkritikára épülnek, vagyis alapvetően mind azt állítják, hogy az a mód, ahogyan a döntési folyamatok ma a társadalomban zajlanak, az egyáltalán nem jó. Továbbá azt tartják, hogy nagyobb beleszólást kell engedni az embereknek a döntésekbe, erre azonban meg kell őket tanítani. Alulról és a kis léptékű döntésektől elindulva kell hozzászoktatni az embereket ahhoz, hogy igenis van beleszólási joguk a döntésekbe, és azt is meg kell nekik tanítani, hogyan éljenek ezzel a joggal. Vissza kell adni nekik azt a jogot, hogy igenis képesek véleményt formálni és a jövőjüket alakítani. Szerintem ez azonos az akciókutatások különböző típusaiban.

A kooperatív kutatás egyik meghatározó alapja a humanisztikus pszichológia. Ez az irány Maslowtól⁴ indul, és azt feltételezi, hogy az emberek igenis képesek a saját sorsukat formálni, és ehhez vissza kell nekik adni az irányítást. A RAK-ban sokkal inkább érzem a kritikai, forradalmi és aktivista lelkületet. Ennek háttérében azonban az is ott áll, hogy az emberek nem tudják, hogy nekik mit kell tenniük, és nekem aktivistaként oda kell mennem, és időnként megmondani nekik, hogy mit tegyenek. A kooperatív kutatás iránti vonzalmamban talán az is benne van, hogy tőlem az aktivista szerep idegen, én nem szeretném másoknak megmondani, hogy mit csináljanak. Sokkal inkább szeretnék ott lenni, amikor a dolgok beindulnak, és segíteni az embereket abban, hogy kitalálják, mit és hogyan csináljanak. Azt megmondom egy adott csoport tagjainak, ha nem feltétlenül értek velük egyet, de nem várom el, hogy ennek hatására megváltoztassák a döntésüket. Bizonyos szempontból nagyon hasonló a kettő és azonos alapon nyugszik, de valószínűleg a kutatói véna nagyon különböző lehet a kooperatív kutatásban és a RAK-ban.

⁴ Abraham Maslow (1908–1970) amerikai pszichológus, az emberi szükségleteket ötszintű hierarchiába rendező modell, a Maslow-piramis kidolgozója (Maslow, 1954).

*Kovász: Az egyetemi oktatás-kutatás mellett
végzel egyéb civil tevékenységet?*

Csillag Sára: Amit minden évben megvalósítok 2008 óta, hogy mindig van egy olyan kutatásom, akár anyagi fedezet nélkül is, ami a fogyatékkal élőkkel foglalkozik.⁵ Emellett karitászt szervezetben dolgozom, de például nem vagyok harcos környezetvédő. És vajon miért nem végzek aktivista tevékenységet? Talán az lehet a magyarázat, hogy a saját szerepeimben szeretném megvalósítani a fent említett elveket. Vagyis oktatóként szeretnék foglalkozni az osztályterem demokratizálásával, vagy az egyetemi oktatás demokratizálásával, a kritikai pedagógiával és az uralommentességgel. Továbbá kutatói szerepben próbálnám a társadalmat formálni a fogyatékkal élőkre vonatkozóan. Azt gondolom, hogy én ezekben a szerepeimben lehetek hasznos tagja a társadalomnak. Emellett még a tehetséggon-
dozásban is. Ezekben a keretekben próbálok civil funkciókat is megvalósítani, de igazából nem vagyok radikálisan formáló, kezdeményező civil szereplő.

Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy nem forradalmár vagyok, hanem a saját helyemen szeretnék változtatni. Ez bizonyos szempontból nyilván egy pozitív szerep. Egyik oldalról vannak ezek a lassú, inkrementális [ti. fokozatosan, lépésről lépésre történő] változások, amelyek belülről szerveződnek, és sokkal hatékonyabbak lehetnek, mint a nagy égzengések. Másik oldalról nagyon sok forradalom bukott el azon, hogy az emberek nem mentek ki az utcára, és nem lengették a zászlót, hanem otthon ültek. De valószínűleg ez egy olyan adottság, amit az életed minden területén magaddal viszel. Ha tehát magánemberként nem vagy forradalmár, akkor kutatóként sem leszel az. Mindezzel visszaértünk oda, hogy a RAK többéves terepmunkán alapszik, nagy társadalmi változásokat generál, magában foglalja a forradalmárságot. Én ezt a szellemiséget nagyon tisztelem, viszont én soha nem tudnám ezt csinálni azért, mert nem lángol bennem a hit, hogy nekem biztosan igazam van. Inkább szeretném a kiskör és a nagykör életét folyamatosan egyre jobbá tenni, de ezt úgy szeretném csinálni, hogy velük együtt, vagyis sokkal inkább inkrementális, lassú változásokkal. Inkább fejlesztő embernek gondolom magam, mintsem forradalmárnak.

⁵ Például a megváltozott munkaképességűek foglalkoztatásával kapcsolatos mentális gátek kutatása.

Kovács: Azt hiszem, az ember azzal, hogy belülről változtatja a dolgokat, hozzájárul a rendszer fenntartásához, nem?

Csillag Sára: Igen, ez az alapvető különbség a forradalmi és az inkrementális változások között, és ez már a kapitalizmuskritikára nyúlik vissza. Annak függvényében tehát, hogy miként értelmezzük a környező világot: vagy azt mondjuk, hogy a kapitalizmus mint társadalmi berendezkedés alapvetően rossz, és meg kellene változtatni az egészet, vagy azt, hogy a kapitalizmus meglehet, hogy nem a legjobb, de jelenleg nincs jobb ötletünk, éppen ezért próbáljunk meg egy humánus, értékalapú, fejlesztő jellegű kapitalizmust kialakítani. Ebben ragadható meg a nagy eltérés a forradalmár gondolkodáshoz képest. Én az esetek nagy részében a másodikat választanám, hogy próbáljunk meg humánusabbak, emberarcúak, igazságosabbak lenni, és nem pedig azt, hogy az egész rendszert cseréljük le úgy, ahogy van.

Végeredményben azért is jöttem el az előző munkahelyemről, mert középvezetőként húsz emberrel dolgoztam, akikből kettőt el kellett küldeni, ám sajnos nem tudtam azt elérni, hogy a kiválasztási folyamat átlátható legyen és érvek alapján történjen, hanem megmondták, hogy ki legyen az a két ember és kész. Ám ezt én nem bírtam feldolgozni. Ilyen helyzetekben én nem azt teszem, hogy mindent felrúgok, hanem azt mondtam, rendben, harcoltam, ameddig tudtam, majd otthagytam a munkahelyemet, mert már nem tudtam az arcomat adni az ott történetekhez. Igen, itt akkor el lehet gondolkozni a dolgon, hogy ezzel a hozzáállással cinkostársra vagyok-e a rendszer fenntartásának vagy sem.

Ha azt nézzük, hogy a társadalom hogyan viszonyul a fogyatékkal élőkhez, hogyan és mennyire rekeszti ki őket, akkor szerintem éppen ez a terület az, amelyiken nincs forradalmi megoldás. Nem mondhatom ugyanis azt, és most direkt sarkítani fogok, hogy minden egészséges embernek vágjuk le az egyik kezét, és akkor holnaptól megváltozik minden. Csak az a megoldás létezik, hogy az ember folyamatosan szembesíti a saját gyerekeit már óvodás koruktól kezdve és a diákokat az egyetemen ezzel a kérdéssel, állandóan elgondolkodtatja őket, és érzelmi impulzusokat ad nekik, racionálisan rávezeti őket arra, hogy ez így nem helyénvaló, hogy HR-esként ne viselkedj így, ne rekeszd ki a fogyatékkal élőket. Nem is tudom elképzelni, hogyan lehetne ezen a területen igazi forradalmat csinálni.

Udvarhelyi Éva Tessza

„Próbálok úgy élni az életemet, hogy a cselekvés és a beszélés együtt menjen, egymásra épüljön.”

Kovász: Kérlek, beszélj a személyes utadról, hogyan került az érdeklődési körödbe az akciókutatás?

Udvarhelyi Éva Tessza: Kulturális antropológus vagyok, az ELTE-n tanultam. Szakdolgozatom témája az volt, hogy a tisztaság koncepcióját hogyan használják a társadalmi kirekesztésre és a politikai megbélyegzésre. Ez a munka módszertanában klasszikus antropológiai terepmunka volt, melynek során interjúkat készítettünk hajléktalan emberekkel, szociális munkásokkal, járókelőkkel, a hatóságok képviselőivel, ám témájában kifejezetten újszerűnek számított: egy társadalmi probléma kutatását valósítottuk meg strukturális megközelítésben. A kutatásnak köszönhetően váltam aktivistává, mert felűhítték, amit a hatalom képviselői tettek az utcán élő emberekkel, különösen az, ahogyan magukénak érezték a jogot, hogy beszéljenek az én nevemben is, és a fejem felett egyszerűen eldöntsék, hogy szőke, fehér, középosztálybeli emberként nem akarok hajléktalan embereket látni az utcán. Felháborítónak tartottam, hogy az én nevemben másokat megalázzanak és bántsanak. Ennek kapcsán lettem aktivista az Utca Embere Önkéntes Hálózatban.

Kovász: S ekkor jelent meg az aktivista munkádban a részvételiség?

Udvarhelyi Éva Tessza: Ez csupán részben nevezhető részvételnek, abban az értelemben, hogy állampolgárok szerveződtek annak érdekében, hogy az utcán élők jogaiért küzdjenek, főleg a lakhatáshoz való jogért. Ebben a csoportban nem vettek részt az érintettek, vagyis a hajléktalan emberek, hanem olyan értelmiségiek tartoztak bele, akiket nagyon zavart a tömeges hajléktalanság és valamit tenni szerettek volna ennek megszüntetése érdekében. Ez a csoport volt az a színtér, ahol tudatára ébredtem saját állampolgárságomnak. Szerintem az antropológusnak nemcsak az elemzés és értelmezés a feladata, hanem a dolgok megváltoztatása is, és joga van fellépni a tapasztalt igazságtalanságok és a felháborító cselekedetek ellen. Ezt a fajta tudatosságot az Utca Emberénél találtam meg.

Kovász: Mi hatott még Rád abban, hogy a részvétel elve beépüljön a kutatói gyakorlatodba?

Udvarhelyi Éva Tessza: Amikor kimentem az Egyesült Államokba elkészíteni a doktori disszertációt, találkoztam egy ugyanolyan szervezettel, mint az Utca Embere. A kettő között az volt a borzasztó

nagy különbség, hogy az egyesült államokbeli hajléktalan emberek szervezték. Egyrészt nagyon megdöbbsentem, másrészt megvilágosodási pillanatot éltem át. Ekkor döbbsentem rá arra, hogy az Utca Embere arra jó volt, hogy magamat felfedezzem, és a társadalom tagjaként megerősödjek. Ám valójában az, hogy középosztálybeli emberek szervezkednek azért, hogy a hajléktalan embereknek jobb legyen, továbbra is fenntartja azt az alapvető társadalmi dinamikát, amelyben hierarchia van a középosztálybeli és a hajléktalan emberek között. Előbbinek hangja van, utóbbi pedig elnyomott. Egyebek mellett ez vezetett oda engem és más, korábban az Utca Emberében dolgozó társaimat, hogy az észak-amerikai példa alapján 2009-ben megalakítsuk A Város Mindenkié (AVM) csoportot,⁶ amiben a hajléktalan és lakhatással rendelkező emberek közösen dolgoznak, és amiben így a társadalmi osztályokon átívelő szolidaritás is benne van. Egyáltalán nem gondolom azt, hogy a középosztálybeli embereknek ne lenne helye ennek a kérdésnek a megoldásában, de alapvetően a hajléktalan és a lakásszegénységben élők helyzetbe hozatalát kell elérniük. Olyan terepeket, kereteket, fórumokat, lehetőségeket kell teremteni, ahol ezek az emberek fel tudják fedezni állampolgárságukat, és megtanulhatják azt, hogyan tudnak ezzel élni, és ennek segítségével hogyan tudják a világot alakítani.

Kovács: Ezek szerint A Város Mindenkiében alkalmaztál először részvételi gyakorlatokat az aktivizmusban?

Udvarhelyi Éva Tessza: Igen, A Város Mindenkiében végzett munkánk már részvételi módszertant követett, mert ott a „velünk beszélj, ne rólunk” elv érvényesült. Nagyon-nagyon sok erőfeszítést tettünk, főleg az elején, annak érdekében, hogy minél inkább kiegyenlítsük a hatalmi viszonyokat, a tudásbeli különbségeket a csoporton belül, és képezzük körülöttünk az embereket, a politikusokat, a média munkatársait arra, hogy hallgassák meg a hajléktalan embereket és bennünket, szakpolitikai javaslattevőket is. Attól, hogy valaki hajléktalan, nem biztos, hogy tudja, milyen egy jó szociális lakáspolitiká, de vannak tapasztalatai az utcán lakásról és a lakásszegénységről, meg

⁶ A Város Mindenkié (AVM) csoport „*olyan hajléktalan, hajléktalanságot meg tapasztalt aktivistákból és szövetségeseiből áll, akik tenni akarnak egy egyenlőségen alapuló és igazságos társadalomért. Célunk, hogy kiálljunk a hajléktalan emberek méltóságáért és küzdjünk a lakhatáshoz való jogért. A szervezet minden tevékenységében – a döntéshozástól az akciók szervezéséig – a hajléktalan emberek vezető szerepet játszanak*”. A további részleteket lásd az AVM honlapján: <http://avarosmindenkie.hu> (2018.11.24-i állapot szerint).

tudja fogalmazni, mire lenne szüksége, ezeket pedig mi szakmai érvekkkel, külföldi és magyar „jó gyakorlatokkal” tudjuk alátámasztani konkrét szakmai javaslatokat megfogalmazva.

Kovász: S miként kerültél kapcsolatba az akciókutatással?

Udvarhelyi Éva Tessza: Amikor az Egyesült Államokban voltam, akkor ismerkedtem meg Michelle Fine-nal, a részvételi akciókutatás „nagyasszonyának” munkásságával.⁷ Ő egy nagyon radikális szárnyát képviseli a részvételi akciókutatásnak, amelyik azt állítja, hogy a RAK az, amikor azok az emberek válnak kutatóvá, akiket az adott probléma érint. Ez esetben a kutatás klasszikus változatában ismert „ki figyel kit, ki vizsgál kit” kérdés alapvetően felborul, mert nem arról van szó, hogy én vizsgálom a szegény embereket, majd írok belőle egy dolgot, aztán jól megismeri a többi középosztálybeli azt, hogy milyenek is ezek a szegény emberek, hanem ha például a szegénységről kutatunk, akkor azt a kutatást a szegény embereknek maguknak kell csinálniuk, és őket kell olyan készségekkel felruházni, amivel végre tudják ezt hajtani. Mint A Város Mindenkié tagjának, ez nagyon közel állt hozzám. Ahogy rájöttem arra, hogy a politizálás több annál, hogy az ember fel van háborodva, hogy a politizálás cselekvést jelent, úgy a kutatásnál is rájöttem, hogy azt is olyan mechanizmussá kell alakítani, ami a hatalmi viszonyokat kiegyenlíti, és nem növeli.

Kovász: A doktori kutatásodban köteleződtél el a részvételi akciókutatás mellett?

Udvarhelyi Éva Tessza: Igen, a doktori disszertációm esetében magától értetődő volt, hogy részvételi akciókutatással is foglalkozni fogok. Ekkor találtam ki azt, hogy A Város Mindenkiével csináljunk egy egyéves kutatást olyan utcán élő hajléktalan emberekkel együtt, akik korábban még nem voltak az AVM aktivistái. Ez volt az első részvételi akciókutatásom, az Utca és Jog,⁸ ami egyben egy politikai projekt is volt azzal a céllal, hogy minél több embert vonjunk be az AVM-be, és növeljük annak bázisát. Később az az előfeltevésünk is beigazolódott, hogy a kutatásnak mekkora aktivizáló és politizáló hatása van – ugyanúgy, ahogy ez korábban rám is hatott. Egyrészt az emberek először felháborodnak, amikor egyre jobban megértik, felfedezik és rendszerben kezdik látni a hajléktalanság ügyét, másrészt megjelenik a késztetés a tenni akarásra, felfokozódik a cselekvés vágya, hogy csináljunk valamit azért, hogy ez ne így legyen tovább.

⁷ Michelle Fine kutatási területe az oktatás és a társadalmi igazságosság, vizsgálataiban tipikusan részvételi akciókutatási módszereket alkalmaz.

⁸ Az AVM által indított projekt címe: Utca és jog – Részvételi akciókutatás a Budapesten fedél nélkül élő embereket érő diszkriminációról.

Kovács: Kérlek, beszélj részletesebben az „Utca és Jog” kutatásról: kik vettek ebben részt, és mire vonatkozott a részvétel?

Udvarhelyi Éva Tessa: Itt több mint tíz olyan emberrel végeztük a kutatást, akiknek volt közvetlen tapasztalatuk a közterületi hajléktalansággal. Ebben az volt a sajátos, hogy a résztvevők nagyon hamar szétbombázták az én kezdeti elképzelésemet a kutatási témáról. Engem ekkor a hatósági zaklatás érdekelt, a rendőri erőszak és a nagyon durva rendőri túlkapások. Ők ezzel nem értettek egyet, mert őket alapvetően a hátrányos megkülönböztetés, vagyis a diszkrimináció érdekelte, amit én nem tartottam izgalmas témának, mert úgy éreztem, minden jogvédő a diszkriminációval foglalkozik és ennél „menőbb” témát kellene kutatni. Az érintettek viszont azzal érveltek, hogy értik, hogy középosztálybeliként nekem az az izgalmas, amikor megvernek valakit, ami létezik is, de azért a hajléktalan emberek többségét nem verik meg, viszont nap mint nap megtiporják az önbecsülésüket, és semmibe veszik alapvető emberi mivoltukat. Ők úgy fogalmazták meg, hogy azokat a helyzeteket nézzük meg, amikor egy hajléktalan embert azért ér bántás, megaláztatás és zaklatás, mert hajléktalan. A dehumanizálás fáj a legjobban. Nyilván belevettük a fizikai erőszakot is, de esetükben nem ez a mindennapi tapasztalat, hanem a strukturális erőszak, hiszen mindenhol másodrendűek, mindenhol háromszor annyit állnak sorba, külön intézmények vannak csak nekik, külön munkaügyi központ, külön segélyiroda, külön kórház, külön... Ebben tehát az volt a nagyon izgalmas, hogy én jöttem egy kutatási kérdéssel, toboroztam őket, és aztán közösen átalakítottuk a kérdést. Az Utca és Jog nagyon jó kutatás volt, közösen átnéztük, hogy milyen kutatási módszerek vannak, és közösen választottuk ki, melyiket akarjuk használni. Kérdőívekkel dolgoztunk, interjúztunk, közösen fogalmaztuk meg a kérdéseket, 400 kérdőívet vettünk fel, és mindenki kérdezett. A tanulmány megírása esetében az én tollam írt, de nagyon-nagyon sokat olvastunk együtt, ami alapján a szöveget folyamatosan újra- és újraírtam. Az elemzést közösen csináltuk, csak én voltam az, aki konkrétan leírta a szavakat a papírra. Aztán voltak olyan hajléktalan kutatók is, akik csatlakoztak az AVM-hez, és azóta is aktivisták.

Kovács: Hogyan fogalmaznád meg a részvételi akciókutatásokat hasznát?

Udvarhelyi Éva Tessa: Az Utca és Jog kutatásban vált láthatóvá, hogy aki egy évig intenzíven kutat, az két-három évnyi aktivista tapasztalattal ér fel, és így ő sokkal hamarabb jut el politikailag egy sokkal magasabb tudatossági szintre a rendszerszintű gondolkodásban,

mint azok az aktivisták, akik nem kutatnak, és az aktivizmus során fedezik fel a politikai és társadalmi rendszereket. Ugyanakkor az „Utca és jog” kutatásunk eredményeit az Egyenlő Bánásmód Hatóságon is felhasználtuk, és a Budapesti Rendőrfőkapitánysággal a Helsinki Bizottság segítségével egyezséget kötöttünk arra vonatkozóan, hogy a hajléktalan embereket ne igazoltassák zaklató módon. Ez a nagyon fontos politikai eredmény abból nőtt ki, hogy vettük a fáradságot és felmértük, hogy milyen gyakran és hogyan igazoltatják a hajléktalan embereket. Nagyon fontosnak tartom, hogy a kutatás ne csak tudatosságnövelő legyen, hanem konkrét eredményeket is el lehessen érni vele. Számomra a kutatás tehát nagyon fontos politikai célokat szolgál.

Kovász: Még milyen más részvételi akciókutatásban vettél részt?

Udvarhelyi Éva Tessza: A Város Mindenkiéivel csináltunk egy második, kisebb volumenű részvételi akciókutatást a KENYSZI nevű rendszerről, ami egy adminisztrációs rendszer a szociális ellátásban, és egy ideig nagyon sok gondot okozott a hajléktalan embereknek, mert ennek révén kizárták őket sok alapvető szociális ellátásból. A harmadik RAK pedig a „Tettek ideje” kutatás,⁹ amit a Közélet Iskolájával csináltunk¹⁰. Itt már nem kifejezetten hajléktalan embereket kerestünk, hanem lakásszegénységben élőket, vagyis olyanokat, akik nem tudják megfizetni, vagy kínlódnak azzal, hogy megfizessék a lakhatásukat, vagy nagyon rossz körülmények között élnek. Ezt is körülbelül tíz ember kezdte el és kutatta a huszadik századi lakhatási mozgalmakat. Ez egy történelmi kutatás volt, ahol azt néztük meg, hogy a 20. században melyek voltak azok a csoportok, akiknek lakhatási gondjaik voltak, milyen körülmények között éltek, és ők mit csináltak azért, hogy jobb helyzetbe kerüljenek.¹¹ Azt érzem, hogy a kutatással – függetlenül annak típusától – az emberek nemcsak kielégítik az intellektuális igényeiket, hanem azok egyre inkább meg is nőnek. Egyszerűen igényük lesz arra, hogy gondolkodjanak, elemezzenek,

⁹ Erről lásd részletesebben Csécsei és szerzőtársai munkáját (2017).

¹⁰ A Közélet Iskolája Alapítványról további információk a honlapjukon olvashatók: <http://www.kozeletiskolaja.hu> (2018.11.24-i állapot szerint).

¹¹ A Közélet Iskolája Alapítvány 2016 szeptemberében indult részvételi akciókutatását az *Önállóan lakni – közösségben élni* kutatócsapat valósítja meg, ami tíz mozgássérült ember és négy szövetséges együttműködése. Az alábbiakat írják önmagukról: „A kutatás célja az, hogy érintettek bevonásával adatelemzések, interjúk, kérdőívek segítségével felmérjük, hogy milyen lehetőségei vannak ma Magyarországon egy fogyatékos, kerekesszékkal élő embernek az önálló (azaz semmiképpen nem intézményi) lakhatásra. Hiszünk abban, hogy az önálló lakhatás, az önálló életvitel mindenkét megillet.” További részletek: <http://www.kozeletiskolaja.hu/page/onalloan-lakni> (2018. november 18-i állapot szerint).

kritizáljanak és beszélgessenek dolgokról. Másrészt pedig a kutatás politizálja az embereket. Azt látni, hogy az emberek mit csináltak a múltban, hogyan lázadtak, és hogyan szerveződtek, inspiráló arra vonatkozóan, hogy ezt ma is érdemes csinálni.

Kovács: Hogyan látod magad? Aktivistának, antropológus kutatónak vagy egyszerre mindkettőnek?

Udvarhelyi Éva Tessza: Én azért alapvetően politikusnak és aktivistának tartom magam, de persze van egy olyan identitásom is, hogy társadalomtudós, antropológus vagyok. Igazából a kutatást is az aktivizmus szolgálatába állítom, tehát egyrészt azt keresem, hogyan lehet olyan kutatásokat csinálni, ami haladó politikai célokat szolgál, másrészt az érdekel, hogyan lehet az emberek kritikus és rendszer-szintű gondolkodását növelni. Azt látom, hogy a kutatás erre kiválóan megfelel.

A dolog másik része az én saját frusztrációm az akadémia világgal szemben. A magyar akadémiai világgal nagyon nem vagyok megelégedve, mert sokszor azt érzem, hogy nem releváns, amit csinálnak, olyan témákat kutatnak, ami csak nekik fontos, és hiába kutatnak, annak semmi gyakorlati eredménye nincsen. A részvételi akciókutatás nekem arra is szolgál, hogy a magyar akadémiának ezt az állóvizét felkavarjuk, szociálisan sokkal érzékenyebb és bevonóbb kutatások szülessenek, és hogy a kutatók elszakadjanak attól, hogy ők azok, akik másokat vizslatnak, ugyanakkor viszont nem tekintik partnernek azokat az embereket, akiket kutatnak. Van tehát egy ilyen célom is ebben, hogy demokratikusabbá tegyük a magyar akadémiai világot. Amit én szeretnék az az, hogy a tudományos világ legyen releváns, kritikus, politikus, legyen elkötelezett amellett, hogy a világ jobb legyen, és ne csak amellett, hogy a világot leírom, miközben a világgal semmi sem történik.

Kovács: Ezek szerint te teljes mértékben a részvételi akciókutatással azonosítod magad. Miért?

Udvarhelyi Éva Tessza: Én próbálom úgy élni az életemet, hogy a cselekvés és a beszélés együtt menjen, egymásra épüljön. Ugyanakkor azt szeretném, hogy a Közélet Iskolája egy részvételi akciókutatói központ legyen Magyarországon. A mi megközelítésünk az Appadurai-féle kutatáshoz való jog elképzelése (Appadurai, 2011), vagyis hogy mindenkit ismerjünk el kutatóként, hiszen mindenki képes arra, hogy kutasson, hogy tudást hozzon létre, hogy összefüggéseket állapítson meg. Továbbá még két dolgot szeretnék. Egyrészt azt, hogy minél több mozgalom és csoport használja a RAK-ot munkájában, mert azt gondolom, hogy nagyon jól tesz a gondolkodás

az embereknek. Az aktív cselekvés mellett fontos lenne, hogy a kutatás, a reflexió és a gondolkodás legyen beépítve a munkájukba, mert az nagyon sokat segít abban, hogy ne fejjel a falnak menjenek, és tudatosabban működjenek, hogy valóban arra a problémára válaszoljanak, ami van, és ne arra, amit elképzelnek. Fontos lenne, hogy ez beépüljön a mozgalmi módszertanba. Másrészt azt is szeretném, ha a részvételi akciókutatás a tudományos világban bevett, elfogadott módszertan lenne.

Málovics György

*„A szegedi telep már nem pusztán
egy kutatási terep a számunkra, hanem az életünk része.”*

*Kovász: Kérlek, beszélj a személyes utadról, hogyan került
az érdeklődési körödbe az akciókutatás?*

Málovics György: Pataki György az ESSRG-ből¹² keresett meg minket, a Védegylet szegedi csoportját, egy Európai Unió kutatási projekttel, amiben helyi emberi jogok és romák helyzete volt a probléma. A kutatási témát az ESSRG csapatából még Bodorkós Barbara¹³ tervezte meg, ám a kivitelezés már ránk maradt, s ez volt tehát az első momentum, ami azt eredményezte, hogy elkezdtünk részvételi kutatással foglalkozni.¹⁴ 2006-tól kezdve a Védegyletnek voltam az aktivistája, önkéntese, később meg az LMP¹⁵ tagja voltam, tehát a kifejezetten politizáló aktivizmusban vettem részt. Politizálás alatt most a közügyek befolyásolását értem. E munkám során én mindig törekedtem az olyan megközelítésre, ami a tudományos világot jellemzi; vagyis hogy próbálj meg kiegyensúlyozott lenni, amikor véleményt alkotsz dolgokról, és próbáld megérteni a dolgokat, mielőtt véleményt alkotsz róluk. A kutatói attitűd és az aktivizmus nálam már összekapcsolódott, de nem a részvételi akciókutatás területén, hanem az aktivista munkámban.

¹² Az ESSRG egy 2004-ben alapított kutatócsoport, ami a környezeti ügyek társadalomtudományi tanulmányozása céljából jött létre a gödöllői Szent István Egyetem Környezet- és Tájgazdálkodási Intézetében. 2008-tól független kutatócéggként működnek. Honlapjuk: <http://www.essrg.hu/hu> (2018.11.24-i állapot szerint).

¹³ Lásd Bodorkós Barbara doktori értekezését (2010).

¹⁴ Az Akciókutatók a Fenntarthatóságért Egyesületről bővebben lásd honlapjukat: <http://www.akutegyesulet.hu/hu> (2018.11.24-i állapot szerint)

¹⁵ Lehet Más a Politika, politikai párt.

Kovács: Az akciókutatások melyik típusával azonosítod magad?

Málovics György: Számomra az akciókutatás egy megközelítés. A mi akciókutatási folyamatunk azok közé az akciókutatási folyamatok közé tartozik, amelyek eléggé akcióorientáltak. Az emberi jogok érvényesülése, a képessé tétel és a társadalmi integráció folyamatában a roma érintettek és mi, kutatók különböző szinten és mértékben vagyunk képesek együttműködni. A részvétel ilyen értelemben nagyon vegyes ebben a folyamatban. Ennek ellenére különböző módon, de folyamatosan reflektálunk arra, ami történik. Ez adja ennek a folyamatnak a RAK jellegét. A miénk nem egy vegytiszta RAK folyamat, az érintettek nem vesznek részt a folyamat minden fázisában, és a részvételi lábon kellene még dolgozni, ez biztos, amit meg is teszünk, de ez némelykor viszonylag könnyű, máskor azonban nagyon nehéz. Éppen most írunk erről egy cikket angolul, reflexív jelleggel, hogy ez nekünk miért is olyan nehéz, és miért nehéz felérnünk egy RAK ideálhoz (Málovics et al., 2018c).

Kovács: Milyen mértékű a roma érintettek részvétele?

Málovics György: Van egy szűkebb csapat, aminek a tagjai teljes egészében átlátják ezt az öt éve megkezdett folyamatot, aminek a célja a társadalmi integráció. A roma érintettek maguk is használják a társadalmi integráció kifejezést. Mi ezalatt a képessé tételt, egyfajta *empowermentet* értünk. A képviseleti részvétel teljes mértékben megvalósul, ami egyébként a nemzetközi gyakorlatban is bevett, például egy civil szervezettel vagy szolgáltató központtal dolgoznak együtt, és azt feltételezik, hogy az képviseli az érintetteket. A képviseleti részvétel esetében megvalósul az átláthatóság, és minden döntést közösen hozunk meg.

Az érintettekre vonatkozóan azonban sajnos ez nem így valósul meg, ott inkább konzultációról beszélhetünk, nem közös döntésről. Az érintettek, vagyis azok a mélyszegénységben élő családok, akik a szegedi szegregátumokban és azok környékén laknak, nem is látják mindent ebből a RAK munkából. Nyilván az a mi felelősségünk is, hogy ezeket nem látják teljesen, de a szegregátumokban élőkkel is rendszeres kapcsolatban vagyunk, heti, havi, kétheti, az igényektől és a projektektől függően. Például a Tanodának és a Patrónus Programnak¹⁶ köszönhetően nagyon sokat találkozunk, sokszor kerülünk

¹⁶ AZ AKUT Egyesület Részvételi akciókutatás roma közösségekkel munkacsoportja új tanodákat hozott létre a szegedi romatelepen, amelyek helyi romákat is foglalkoztatva kifejezetten a szegregátumokban élő családok, gyermekek számára biztosít informális oktatást helyi roma szervezetek kezelésében, azok „fennhátosága alatt”. A Patrónus Program egy olyan kezdeményezés, ami a telepen élő

kapcsolatba velük. Azt nem mondanám, hogy az egész integrációt célzó folyamatot teljességében látják, és azt sem, ha őszinték vagyunk, hogy egyes stratégiai (például politikai érdekérvényesítéssel kapcsolatos) döntésekbe ugyanúgy beleszólhatnak, ahogy mi beleszólunk. Számunkra azonban nagyon fontos ez a kapcsolat. Ez a konzultáció egyrészt egyfajta reality check (szembenézés a helyzetre vonatkozó tényekkel, ahogyan az érintettek azt megélik). Tudjuk azt, hogy a képviselőten keresztül részvétel nagyon ellentmondásos, mert ugye ki tudja, hogy a képviselő milyen szempontot hoz be, és milyen nem. Másrészt a kapcsolat fontos azért, mert ezekben a helyzetekben mi megfigyelőként is szerepelünk, és a mi kezdeményezéseink azok mindig a megfigyeléseinken alapulnak.

Kovász: A részvételi akciókutatásokat hogyan jellemeznéd?

Málovics György: A RAK-nak van kritikai és pragmatikus verziója. A kritikai igyekszik tematizálni minden hatalmi viszonyt, reflektálni rá, a minél hátrányosabb helyzetben lévőket emancipálni. Ha mi ezt a roma telepen belül megpróbálnánk, például szembemennénk a helyi uzsorással, akkor úgy érezzük, hogy a teljes folyamat bedőlne, mert ellehetetlenülne az egész ottani munkánk, mivel egész egyszerűen így működik ez a közeg. Sokszor a működőképesség érdekében tehát pragmatikus döntéseket hozunk. Mondok egy példát! Amikor a Patrónus programot beindítottuk, akkor megnéztük, hogy mely családok lehetetleníthetnék el a teljes programot. Ha kizárólag a rászorultságot helyeztük volna előtérbe, akkor a kimaradó, helyben erősebb családok megakadályozták volna a munkánkat, és egyáltalán nem tudtuk volna a Patrónus programot elindítani és folytatni a rászorulókkal a munkát.

Kovász: Ezzel a jelenséggel pusztán az akcióitok során szembesültetek, vagy a tudományos szakirodalom adott ebben eligazítást?

Málovics György: Amit mi is nagyon sokszor megélnék, hogy a mélyszegény, szegregátumokban élő roma közösségeknél van egy sajátos jelenség, a szélsőséges egyenlődsi.¹⁷ A szélsőséges egyenlődsi arra vonatkozik, hogy vagy mindenkinek adsz valamit, vagy

családokat hozza össze a telepen kívül élőkkel. Ez a kapcsolat nem csak emberi és a társadalmi szolidaritásra, illetve a segítő szándékra épülő, hanem célja egymás megismerése és a támogatáson keresztül a közös cselekvőképesség kialakítása, felismerése.

¹⁷ A szélsőséges egyenlődsi mint csoportdinamika, nem engedi, hogy a szegény közösségből bárki is kiemelkedjen a többiek vélelmezett kárára. Ez tulajdonkép-

senkinek semmit. Mert ha valakinek adsz, a többieknek pedig nem, akkor nagyon komoly konfliktusok születnek helyben. Mindez párhuzamosan van jelen egy erőteljes közösségen belüli versennyel és hierarchiával – azaz a közösségen belül magasabb, erősebb pozícióval rendelkező egyes emberek a „többieknél egyenlőbb” részvételre tartanak szímet. E kettős szorítás az akciók esetében a közösség belső konfliktusait tovább élezheti. Éppen emiatt mi sokszor úgy érezzük, hogy titkolóznunk kell, tehát sokszor nem mondhatjuk el egyeseknek, hogy ők kimaradtak egy-egy dologból, mert az megint csak a fokozatos lépésekben zajló folyamatot lehetetlenítené el.

A másik, amit szintén megfigyeltünk mi is és mások is, az a jelenorientáció.¹⁸ Ez azt jelenti, hogy a mélyszegénységben élő embereknek a napi szintű szükségletek kielégítése a fontos – helyzetükből fakadóan tökéletesen érthetően, így a „jelenorientáció” kifejezés már önmagában tulajdonképpen egy középosztálybeli, „elitista” perspektívát tükröz. Ezért, ha teszem azt, beadunk egy projektet, akkor például ők több pénzt különítenének el élelmiszerre és jóléti szolgáltatásokra, ami rövid távon fontos, mi pedig több pénzt irányoznánk elő beruházásokra és fejlesztésre, mint például a tanárok fizetése, mert nekünk más a perspektívánk. Ez ellentmondásos, de így működik a mi esetünkben. Itt tehát szintén nem működőképes a teljes őszinteség az érintettekkel.

Ha magunkhoz őszinték akarunk lenni, akkor ezt itt el kell ismerni. Attól függetlenül van ez így, hogy nagyon jóban vagyunk ezekkel a családokkal, például ránk írnak Facebookon, elhívják virrasztásra, ünnepekre stb. Ez egy kettős viszony, egyrészt nagyon őszinte és baráti, másrészt ilyen kérdésekben mégis sokszor stratégiai kommunikációt folytatunk. Ezeket nem tudjuk megvitatni és egy közösségi tervezési folyamat részévé tenni. Nekem személy szerint az egyik legnehezebb megbirkóznom ezzel.

Kovács: Eszerint nem minden közösségben lehet ugyanúgy részvételi akciókutatást folytatni?

Málovics György: Például egy választott közösséggel teljesen más a helyzet, hiszen akik bemennek oda, azért teszik, mert csatlakozni akarnak. Az teljesen más, ha a résztvevők korábban nem

pen nem más, mint a törekvés az egalitárius elosztásra, aminek alapja, a szakirodalom szerint, elsősorban nem a szolidaritás, hanem az irigység. Lásd például Ladányi és Szelényi (2004).

¹⁸ A jelenorientált emberek számára a jövő nem bír semmilyen jelentőséggel, nem vonatkoztatási pont, sokkal inkább a jelen helyzet, egy-egy szituáció határozza meg a viselkedésüket. Másképpen fogalmazva: „a ma szorításában a holnap erőforrásait feláldozó kényszerek” (Kovács, 2008, 22. o.) vezérlik életüket.

ismerték egymást, nincs közös múltjuk, és egy közösen kreált részvételi térben megpróbáljuk megteremteni a teljes egyenlőséget. Ettől teljesen eltérő helyzet, amikor a szegregált roma közösség esetében az adott személy mindig visszamegy a telepre, és azzal szembesül, hogy te hol voltál, te mit és miért kaptál, én pedig miért nem. Egy választott közösség esetében a tagok elhagyhatják a csoportot, de a mi esetünkben nem tehetnek ilyet, nincs olyan, hogy valaki elhagyja a csapatot, mert ott élnek a telepen, és nem tudnak (sokan nem is akarnak) hová menni, oda kell visszamenniük. Szóval a teljesen eltérő közegek miatt az egyik helyen felhalmozott kutatói tapasztalat és tudás nem szolgál iránymutatással tekintetben, hogy mit tudnánk mi másképpen tenni egy másik helyzetben/közösséggel.

Kovász: A saját akciókutatásokat esetében mit jelent a sokféle tudásforma bevonása?

Málovics György: A RAK során egy csomó készséget, tudást be kell vonni. Ezek részben tudományos, elemzői készségek, szakirodalomból vett elméleti ismeretek, részben pedig praktikus, gyakorlati készségek. Nem nézzük, ki honnan jött, van-e PhD fokozata, vagy közgazdász, bölcsész-e. Annak van jelentősége, hogy ki mit tud, és ki mit akar behozni ebbe a folyamatba. Egyébként mi magunk is változunk, ha a kutatói oldalról nézzük. Számomra már annak van jelentősége, hogy hogyan tudjuk megközelíteni a problémát, és ez jó választokat ad-e a problémával való foglalkozáshoz. Ilyen értelemben már a tudományágak elkülönítésének sincs feltétlenül értelme számomra. A nyitottság, az érdeklődés sokkal fontosabb dolgok, mint az, hogy valaki szociológiát vagy közgazdaságtant tanult, az élet ugyanis mindenhez kapcsolódik. Szegedi akciókutatásunkban van politikai érdekérvényesítés, van pedagógiai program, és jó lenne, ha lenne közösségépítés, konfliktusmenedzsment is. Tehát annyival túlmutat három-négy-öt-hét diszciplínán egy ilyen hosszú távú, komplex képessé tévő transzformációs RAK folyamat, hogy emiatt nincs értelme tudományterületekben gondolkodni.

Kovász: Miért maradtatok meg ennél a szegedi roma telepnél?

Málovics György: Egy ilyen folyamatot nem hagy el az ember egyik pillanatról a másikra. A kutatómunka során emberi viszonyok keletkeznek, megismered ezeket az embereket, elkezdtek együtt dolgozni, közös akciókat kitalálni és lebonyolítani. Ráadásul megtapasztalod azt, hogy közülük sokan milyen iszonyatos körülmények között élnek, és ettől függetlenül milyen jó fejek, és sokan a barátaid is lesznek. Ráadásul mi is ugyanazon a településen élünk. Úgy éreztük, hogy ebből nem lehet kiszállni, legalábbis úgy biztosan nem, hogy tessék, lement az egyéves projekt és kész, vége az egésznek.

A szegedi telep már nem pusztán egy kutatási terep számunkra, hanem az életünk része. Mi nem olyan kutatást végzünk, amiben kérdőívezzük vagy interjúkat készítünk, tehát mi nem a tanult, klasszikus társadalomtudományi módszereket alkalmazzuk. Nem arról van szó, hogy kiképzünk embereket, hogy képesek legyenek kutatni és szakirodalmat értelmezni. Azt tapasztaljuk, hogy erre igény sincs a közösség részéről. Sokkal inkább arra van igény, hogy működő dolgok legyenek a telepen, ahol az érintettek élnek. A RAK-unkbán a kutatási rész nálunk elsősorban abban a folyamatban valósul meg, hogy mi nagyon tudatosan és őszintén azt vizsgáljuk meg az érintettek egy szűkebb körével közösen, hogy mi az, amit sikerült elérni és megváltoztatni, és mi az, amit nem. Véleményem szerint, amiben a mi akciókutatásunk kutatási szempontból erős, az az, hogy nagyon akcióorientált, és az akciók kapcsán nagyon önkritikusak vagyunk.

Kovács: Az akciókon túl milyen új tudást hoz létre a részvételi akciókutatásotok?

Málovics György: Mi azáltal termelünk sok tudást, hogy sok dologon és sok módon akarunk változtatni, és e változtatások sikerességéből és kudarcaiból, vagyis az akciókra adott reflexióból jön a tapasztalati, gyakorlati és elméleti tudás, és nem abból, hogy az érintettek maguk is kutatóvá válnak. Ilyen értelemben a legfontosabb kutatási komponens nálunk a közös reflexió, a közös igazságok kialakítása. Sokat beszélgetünk az érintettekkel a dolgok működéséről, és fontosnak tartjuk, hogy nyitottak legyünk egymás szempontjaira. Egy ilyen folyamat néhány év alatt azt is eredményezte, hogy mostanra a hazai és nemzetközi akadémiai közeg számára is érdekes kutatási eredményeket tudunk produkálni (Málovics et al., 2018a, 2018b, 2018c; Tóth et al., 2017; Méreiné Berki, 2017). A hatalmi különbségek azonban túlmutatnak rajtunk, valamint a kiegyenlítésük is. Egy uzorással nem tudsz kutatóként mit kezdeni! Mi annyit tudunk ezeken enyhíteni, hogy nem velük állunk szóba, hanem ahhoz megyek be a telepen, aki alacsonyabb pozícióban van. De nemcsak vele állok szóba, hanem mindenkiel. Mi meg tudjuk mutatni azt, hogy számunkra a telepen mindenki egyenlő, és mindenkihez ugyanúgy viszonyulunk. Ezen kívül odafigyelünk arra, hogy a kis erőforrást igénylő támogatásból mindenki részesüljön, és ne az legyen, hogy a hatalommal rendelkezők kapnak meg mindent. A Tanodában például azokat nem alkalmazzuk, akik próbálnak hatalmat szerezni mások felett a telepen. Látható tehát, hogy elsősorban közvetetten tudjuk a hatalmi viszonyokat befolyásolni.

Gosztonyi Márton

„A RAK-nak van egy hihetetlenül felszabadító része, ahogy az emberek, akik gyerekkoruk óta hátrányos helyzetben élnek, a folyamat alatt egyre inkább ki tudják húzni magukat, és egyenes derékkal tudnak járni!”

Kovász: Kérlek, beszélj a személyes utadról, hogyan került az érdeklődési körödbe az akciókutatás?

Gosztonyi Márton: Amikor az Autonómia Alapítványnál dolgoztam, megpróbáltam elindulni a részvételi akciókutatás irányába és belekezdeni, különösen azután, hogy megjelent az AnBlok alkalmazott és részvételi lapszáma (2011). A lapot olvasva arra gondoltam, hogy pontosan ilyen kutatómunkát szeretnék csinálni, ennek van igazán értelme. Amikor elkezdtem a doktori kutatásomat, és Hollandiában voltam egy ideig ösztöndíjjal, akkor döntöttem el igazán, hogy részvételi akciókutatást szeretnék csinálni. A téma, amivel a BCE szociológiai doktori programjára jelentkeztem, arra kérdezett rá, hogyan élnek meg az alacsony jövedelmű családok, hogyan küzdenek meg a likviditási sokkokkal, milyen pénzügyi túlélési stratégiákat követnek. Ez a kérdésfelvetés összefügg azzal, amit a mindennapokban csináltam, és amit vidékfejlesztőként tapasztaltam a munkám során. Azzal, hogy milyen sok energiával és rendkívüli ügyességgel jutnak nagyon szegény emberek ötről a hatra. Vidékfejlesztőként sokat dolgoztam különböző településeken és azt tapasztaltam, hogy a megélhetés problémája értelemszerűen mindenkit nagyon foglalkoztat, továbbá minden településen megmutatkozott az, hogy ezt a kérdést milyen jól is lehetne vizsgálni. A hétköznapi tapasztalatokból indult ki tehát a kutatás, egy olyan témával, ami a tudományos világon kívüli társadalomban is sokakat érdekelt.

Kovász: Számodra mi a lényeges a RAK-ban?

Gosztonyi Márton: Amikor hazajöttem, nekikezdtem a RAK-nak. Bár természetesen nem gondolom azt, hogy a RAK csodaszer lenne, de számomra az a lényege, hogy nemcsak az adatfelvételt és adatelemzést, hanem a helyi fejlesztést és helyi változást is be tudja emelni a munkába. Ezt oly módon, hogy új köntösbe teszi mindazt, hogy: kinek van joga felvenni az adatokat, kinek van joga kutatást végezni vagy elemezni az adatokat. Ezzel azt is új megvilágításba helyezi, hogy kinek a nevében pontosan ki is beszél. A RAK azonban könnyen marginalizálódik a tudományos életben, hiszen általában egyetlen helyre (például településre, szervezetre stb.) koncentrál, továbbá Magyarországon nincs igazán intézményi támogatottsága. Fontos kérdés tehát, hogy ténylegesen át tudja-e törni a RAK azt

a határt, hogy a helyi szinten túl, amin ténylegesen dolgozik, és ahol változásokat generál, fel tud-e mutatni bármit is, ami makro- vagy mezoszinten is érvényes tudás lehet. Egy tanoda, egy közösségi ház, egy mikrofinanszírozási program nagyon jó egy kis faluban, el lehet mondani, hogy micsoda csoda, ami abban a kis faluban megtörtént, de emellett van még sok település Magyarországon. Ugyanazt látom a részvételi akciókutatásban, mint a vidékfejlesztésben, hogy nagyon nehéz kitörni a helyi beágyazottságból. Nagyon nehéz a lokális adatokat, tapasztalatokat magasabb szintre emelni. Miközben pedig arról van szó, hogy a részvételi akciókutatás lehetne az antropológiai résztvevő megfigyelés és a szociológiai terepmunka mellett egy harmadik irány, aminek nem az a gondolata, hogy valaki bemegy egy közösségbe, készít interjúkat, hazaviszi az adatokat, elemzi azokat, és tudományos publikációban megjelenteti, hanem az a célja, hogy valami közösen akart változás elinduljon az adott közösségben. Az nagyon gyönyörű dolog, hogy van egy több évtizede kidolgozott társadalomtudományi módszertan, amit elkezdnek olyanok is használni, akik nem szakemberek. A RAK tehát ebben hoz újat: megmutatja, hogy a helyiek is képessé válhatnak alakítani saját sorsukat a kutatáson keresztül, miközben tudományosan is érvényes tudást hoznak létre.

Kovács: Helyben mi lehet a gyakorlati hozadéka egy RAK folyamatnak tapasztalatod szerint?

Gosztonyi Márton: Amennyiben a pénz oldaláról nézzük a dolgot, akkor a munkavállalás és pénzszerzés irányába is elvihető a RAK. A képessé tétel rettentő fontos ebben a folyamatban, és ez konkrétan pénzre is lefordítható, kezdve azzal, hogy a helyi projektekhez például a RAK-résztvevők írhatnák a helyi hatástanulmányokat vagy beszámolókat. Nyilván ez nem ilyen egyszerűen működik, hiszen a helyieknek erről nincsen papírjuk, nincs hozzá megfelelő végzettségük, de ilyen irányba is elvihető lenne a RAK. Mi iszonyatosan sokat beszélgettünk a csoportban arról, hogy mire használható ez az egész.¹⁹ A mi célunk az volt, hogy ne aktivisták, hanem helyi fejlesztők legyünk. Elkezdtünk közösen projekteket írni a csoportban, például öt társadalmi vállalkozás tervét dolgoztuk ki, ami külön-külön és egyben is megállta a helyét. 2015-ben 3 évre nyertünk 18 millió forintot az egyik nagy kereskedelmi bank roma partnerségi programja keretében, hogy az ötből kettő társadalmi vállalkozást beindítsunk.

¹⁹ A kázsmárki RAK csoportról lásd például:

<http://kozossegek.atalakulo.hu/reszveteli-akciokutatas-kazsmarkon> (2018.11.24-i állapot szerint).

Kovász: Mindezen vidékfejlesztési tapasztalataid alapján hogyan fogalmaznád meg, hogy mit jelent a RAK?

Gosztonyi Márton: Nekem a RAK azt jelenti, hogy a hátrányos helyzetű emberek kutatják saját valóságukat, és beleszólásuk van abba, hogy mit és hogyan kutassanak, és mi legyen a kutatási adatokkal. A célja az, hogy valami abban a valóságban, abban a kontextusban, ahol ők élnek, történjen, változzon, jobbra váljon, és a helyieknek legyen beleszólásuk a saját világuk alakulásába. A RAK-nak van egy hihetetlenül felszabadító része, ahogy az emberek, akik gyerekkoruk óta hátrányos helyzetben élnek, a folyamat alatt egyre inkább ki tudják húzni magukat, és egyenes derékkal tudnak járni.

Kovász: A részvételi akciókutató egyedül dolgozik professzionális kutatóként vagy kutatócsapatban?

Gosztonyi Márton: Én azt gondolom, hogy csak csoportban érdemes dolgozni. Muszáj többen együtt gondolkodni, beszélgetni és közös erővel megvalósítani az elképzeléseket. Ennek érdekében mi is létrehoztunk Budapesten egy „metakutató” csoportot a kutatás elején, amiben sokat beszélgettünk arról, hogy mi is a részvételi akciókutatás, és mire is jó az, hogyan támogassuk az egész egyéves folyamatot.

A részvételi akciókutatás sokkal inkább egy hozzáállás, semmint egy pontosan meghatározott módszer. A képessé tétel (empowerment) nagyon eltérő lehet. Mi egy informális csoport voltunk, nem állt mögöttünk semmilyen civil vagy egyéb szervezet. Nekünk kellett mindent kialakítani, és ez előnyöket, de nehézségeket is jelentett egyszerre. Nehézségünk abból is adódott, hogy nincs egy „RAK-kézikönyv”, amely lépésről lépésre adott pontos iránymutatással szolgálna, mint elég sok más társadalomtudományi módszertan esetében ez elérhető. Nem találtunk egy kipróbált eszközkészletet, nem voltak előttünk példák, hogy mi az, ami működik, mi az, ami biztosan nem. Például konkrétan hogyan valósul meg az, hogy az érintettekkel együtt a csoportban meghatározzátok a kutatási kérdéseket? Nekem most, egy év után már van a fejemben egy sor eszköz és módszer, amiről tudom, hogy melyik a működőképes és melyik nem az, ha az ember egy hátrányos helyzetű vidéki településen csinál RAK-ot.

Kovász: Milyen meghatározó tapasztalataid vannak a kázmárki RAK folyamatról?

Gosztonyi Márton: Tulajdonképpen azért nagyon nehéz egy RAK-ot végigvinni, mert ez nem egy kutatás, hanem megállás nélküli tolmácsolás. Nekem az volt az iszonyatos kihívás ebben az egész fo-

lyamatban, hogy a tudományos közegben használt kifejezéseket hogyan lehet lefordítani kézzel fogható gyakorlatokra és a köznyelvben is érthető dolgokra. Hogyan és milyen eszközökkel tudja az ember közérthetően közvetíteni a tudást? Különösen úgy, hogy például arról, hogy konkrétan milyen lépéseken keresztül valósul meg a csoportban az adatok kiválasztása és elemzése, nem találtunk semmit a szakirodalomban. Ez a folyamat arról is szólt, hogy mi magunk fedeztük fel és alakítottuk ki azokat a gyakorlati lépéseket, amivel meghatároztuk a célokat, a kutatási kérdéseket, feldolgoztuk a szakirodalmat stb.

Az adott faluban nagyon kevés erőforrás van, és tetszik, nem tetszik, én, a kutató is erőforrás vagyok. A RAK-ot azért tudtam elkezdeni a faluban, mert az emberek ismertek engem Kázsmárkon, és ezért jöttek el az elején a bemutatkozó találkozóra. Nem is reméltem, hogy az emberek ilyen kitartók lesznek, és vállalják ezt a hosszú távú és sok időt igénylő elköteleződést – a résztvevők minden pénteken napi négyórás találkozón vettek részt, és hét közben egyéb feladatok is voltak.

Azt gondolom, hogy a RAK folyamatunk esetében kifejezetten előnyös volt, hogy nem éltem helyben. Ez tehát nem a kulturális antropológiában bevett kutatási módszer, nem egy résztvevő megfigyelés, amikor a kutató hosszú hónapokon keresztül tartózkodik a településen. A helyben levés nélkül sokkal kevesebb függőségi viszony alakult ki köztem és a falusiak között, és nem kellett belemennem a különböző helyi játszmákba és napi szinten részt venni a szerteágazó helyi viszonyokban. Már legalább hét éve ismertem a falut, és tudtam, hogy a helyiek egy része soha nem ült le egy asztalhoz. Kezdetben tehát nagyon erős belső törésvonalak voltak, amelyek aztán a RAK folyamán időnként elsimultak, időnként újra kiújultak. Nekem nagyon sokat jelentett, hogy a közös munka elején a falubeli négy roma nagycsaládból három mindig ott ült egy asztalnál, és a nem romák is ott voltak a találkozókön. Ugyanakkor a részvétel nagyon hullámzó volt, a napi dolgok függvényében. A konfliktusok dinamikája és a belső viszonyok alakulása nagyon érdekes, mert például a kutatócsoport simán túlélte a helyi választásokat, amikor pedig rengeteg feszültség gyűlik össze az ilyen kis településeken.

*Kovács: Hogyan szerveződött meg
a részvételi akciókutató csoport?*

Gosztonyi Márton: Azzal kezdtem a RAK-folyamatot, hogy először elég sok embert felhívoztam telefonon a faluban. Ezután két találkozót szerveztem helyben, és sok-sok személyes beszélgetésem volt a falubeliekkel a helyi csoportmunka megkezdése előtt. Tisztában va-

gyok vele, hogy a folyamat elején lehetett volna sokkal inkább törekedni arra, hogy mindenki jöjjön el a településről, és vegyen részt a RAK-ban. Részemről azonban tudatos döntés volt, hogy nem így történt, mert elhatároztam, hogy a mi kutatócsoportunk organikus csoport lesz. Azt is elhatároztam, hogy nem fogok átnyúlni a helyi törésvonalakon. Ebben erősített Szombati Kristóf Igriciben végzett RAK-munkája (Szombati, 2011), melyből rettentő sokat tanultam. Én nem akartam felülről a csoportdöntéseket a résztvevők körére vonatkozóan sem, ugyanakkor szembenéztem ennek pro és kontra érveivel, következményeivel, például azzal, hogy az ember kinek a közösségét is építi, vagy kik engedik be a tapasztalati kutatókat és kik nem. Egyúttal meg kellett küzdenem a saját „kutatói hatalmam” lebontásával is.

Kovász: Milyen módon történt a hatalmi viszonyok kiegyenlítése a RAK-csoportban?

Gosztonyi Márton: Én azt gondolom, hogy úgy érdemes részvételi akciókutatást végezni, ha a résztvevők között partnerségi viszony áll fenn. Számomra nagyon nehéz volt kezelni azt, hogy kutatóként sokszor hamarabb „tudtam a megoldást” az egyes kutatási problémákra, mint a tapasztalati kutatók. Ugyanakkor háttérbe kellett szorítanom ezt a tudást, és ezzel párhuzamosan facilitálni kellett a többiek tanulási folyamatát. Annak elfogadása is nehézséget jelentett, amikor az én meggyőződésemtől eltérő csoportdöntés született, például az adatfelvételi módszerre vonatkozóan. Én jelentős mértékben támogattam volna, hogy interjúkat készítsünk, mert szerintem abból sokat lehetett volna tanulni a megélhetésről és az alkalmazott stratégiákról, a formális és informális gyakorlatokról. Ám aztán sikerült elengednem ezt, és ráhangolódtam a csoportban született döntésre.

Azt a gyakorlatot követtük az első perctől kezdve, hogy mindenkit kutatónak neveztünk, ezzel is jelezve, hogy minden helyi résztvevő képes ezt az egész akciókutatási folyamatot végigcsinálni. Emellett az első pillanattól kezdve törekedtem megteremteni azt a keretet, amelyben a csoporttagok egy egyetemi kurzuson vesznek részt, és kollegiális nyelvezetet használtunk, mert ezt nemcsak fontosnak, hanem célravezetőnek is találtuk. A RAK esetében nélkülözhetetlen a helyi kutatókkal először oda eljutni, hogy az emberek elhiggyék magukról, képesek a felvázolt folyamatot végigvinni, képesek megtanulni a különböző kutatási (adatgyűjtési, -elemzési stb.) módszereket és képesek kutatókká válni. A kutatócsoport megalakulásakor ebben

még mindenki kételkedett, de a folyamat végére, a szegedi előadás-kor már mindenki elhitte magáról, hogy képes kutatóként működni és előadni.²⁰

Gelei András

„Azt vallom, hogy a helyzetre és abban a saját szerepemre való mély, elementáris, egzisztenciális rádöbbenés lesz az, amiből a valódi változások szülehetnek.”

Kovács: Kérlek, beszélj a személyes utadról, hogyan került az érdeklődési körödbe az akciókutatás, a részvételi és együttműködési gyakorlatok alkalmazása a kutatásban?

Gelei András: Rögtön azzal kezdeném, hogy te azt mondd részvételi akciókutatás, ez nekem a RAK, amit én soha nem csináltam, de egyéb akciókutatásokat igen. Szerintem fontos különbséget tenni a részvételi gyakorlatokat alkalmazó kutatás és az akciókutatás között. Minden akciókutatásban fontos az érintettek részvétele, de nem minden részvételi kutatásban van társadalmi változást célzó akció.

Én elsősorban fejlesztőként szoktam magamra gondolni. Még az oktatás esetében is a fejlesztés a célom. 25 éve tanítok a Corvinus Egyetemen, és 23 éve foglalkozom szervezetfejlesztéssel. Ez egy humanisztikus, magatartástudományi elvű megközelítés, aminek az egyik gyökere pontosan az akciókutatás, hiszen Kurt Lewinhez²¹ köthető maga a szervezetfejlesztés is. Ezt gyakorló szervezetfejlesztő tanácsadóként, trénerként, coach-ként végzem több mint húsz éve.

²⁰ A kázmárki RAK kutatócsoport 2015. október 14–15-én részt vett a Szegeden megrendezett (MSZT Vidék- és Faluszociológia Szakosztály, SZAB Szociológiai Munkabizottsága) *Társadalmi részvétel és kutató-laikus kutató együttműködés lehetőségei a társadalomtudományokban* című konferencián. A Gosztonyi Márton és Horváth Ernőné Lakatos Éva, Kalocsai Csaba, Horváth Maja, Matta Jenő tartotta előadás címe a következő volt: A pénz zsonglórei. Közösség és megélhetés Kázmárkon. Egy RAK (részvételi akciókutatás) tapasztalatai. Az előadás megtekinthető a youtube-on: <https://www.youtube.com/watch?v=pFDqrYc6KM4> (2018. november 24-i állapot szerint.)

²¹ Kurt Lewin (1890–1947) német szociálpszichológus, akinek nevéhez kötődik maga az akciókutatás elnevezés és annak első definíciója. Lewin 1946-ban írt tanulmányában az akciókutatás menetét spirált alkotó lépések sokaságaként ábrázolta, amelyben a tervezés, akció és az akció eredményét alkotó tények feltárása (reflexió) követi egymást (Lewin, 1946, 201–216. o.). Lewinnek a témában írt korai publikációi az Egyesült Államokban az 1940-es években végrehajtott közösségi akcióprogramokhoz kapcsolódnak. Ugyanakkor vannak olyan szakemberek is, akik a közösségfejlesztés területén korábbra, a 20. század elejére helyezik az akció típusú megközelítés megjelenését, példaként említve H. G. Moreno munkáját Bécsben élő prostituáltakkal (Kemmis–McTaggart, 2007, 272. o.).

De még pontosabban vissza tudom vezetni az utam, például az egyik emlékem a Corvinuson készített egyetemi szakdolgozatom. Így vagy úgy, de a szervezeti tanulás témakörébe szerettem bele. A szervezeti tanulás tudománya azt vizsgálja, hogy egy rendszert hogyan lehet képessé tenni az önmegújításra, és hogyan lehet egy szervezetet képessé tenni arra, hogy a saját maga problémáit maga tudja feltárni, felszínre hozni, és képes legyen azokat a tabuk ellenére kitenni az asztalra, aztán megvizsgálni. Továbbá azt, hogy a résztvevők hogyan tudnak beavatkozni a rendszerbe annak érdekében, hogy képesek legyenek a megújulásra, képesek legyenek egy jobb irányban működni. Ez az egyhurkos és kéthurkos tanulás kérdése (Argyris).²²

Amikor a szakdolgozatomat írtam, közel volt még a rendszerváltozás, így nagyon izgatott engem, hogy a rendszerek mitől lesznek képesek megújulni, főleg az üzleti szervezetek, és képessé válnak-e az öntranszformációra vagy sem. Ez tulajdonképpen nem más, mint a szervezeti tanulás területe, és azon belül az Argyris nevéhez köthető ún. Action Science (akciótudomány).²³ Ugyanarról szól, vagyis hogy egy rendszer képes legyen saját tapasztalataiból tanulni, ezeket feldolgozni. Ehhez a legfontosabb, hogy képes legyen szembenézni a hibáival és kudarcaival, abból tanulni és jobb működésre átállni. Ennek egyéni szinten pszichológiai, rendszerszinten pedig inkább már kulturális és hatalmi természetű gátjai vannak. Ehhez képest sokkal könnyebben hibáztatjuk a másikat vagy hárítjuk külső szereplőkre a felelősséget.

Az akciókutatók mégis abban hisznek, hogy az ember képes és hajlandó tudatosítani a saját hibáit, és erre meg is tanítható. Úgy tartják, hogy a legnagyobb probléma a szégyen, mindaz, amivel nem tudunk mit kezdeni, amit takargatni akarunk. Mégis a szakemberek azt állítják, hogy mindezek ellenére, ha sikerül létrehozunk egy megfelelő közeget, akkor meg tudjuk vizsgálni, hogy mi vezetett a kudarchoz, és ebből képesek vagyunk még időben tanulni, tanulságokat levonni.

²² Chris Argyris (1923–2013) görög származású amerikai üzleti teoretikus, a szervezettefejlesztés egyik megalakítója és a szervezeti tanulás koncepció egyik első megfogalmazója, aki az egyhurkos és kéthurkos tanulás ügyével (single-loop és double-loop learning) foglalkozott.

²³ Chris Argyris nevéhez köthető az Action Science is, ami egy olyan tudományos szemléletmód, amelyben a kutatás a gyakorlati problémák megoldásában használt elméleti tudás működésére és kognitív folyamataira koncentrálnak, tudatosítva a cselekvésekben és interakciókban benne foglalt előfeltevéseket. Ez egy olyan beavatkozó szemléletmód, ahol a társadalomtudós egyszerre kutató és aktor (lásd például Argyris et al., 1985).

Ha nem sikerül ezt a közeget létrehozni, akkor bukásra vagyunk kárhoytatva, egyénileg és szervezetenként egyaránt, vagyis rendszerszinten is. Néhányan szembe tudnak ezzel nézni, és tudnak magukban paradigmát váltani, képessé válnak a kultúraváltásra. Az ugyanis főként kulturális kérdés, hogy a rendszer – és leginkább a vezetők – képesek-e felismerni a saját szervezeti kultúrájukat, és megvizsgálni, mit érdemes mindebből megőrizni, és mit kellene megváltoztatni. Ez tulajdonképpen nem más, mint a saját árnyékunk átlépése egyéni és rendszerszinten.

Kovács: Az elmondottak alapján elsősorban a szervezeti tanulás elméleti hátterével foglalkoztál, annak is az akció-tudományhoz kapcsolódó hagyományával. Milyen az elmélet és a gyakorlat viszonya ezen a területen?

Gelei András: A szervezeti tanulással foglalkozó kutatók szinte mindegyike egyszerre elméleti és gyakorlati szakember. Például az organizational learning kapcsán Argyris és Schön, akik inkább a pszichológia felől közelítenek a szervezetekhez, vagy Edgar Schein, a szervezeti kultúra legismertebb teoretikusa, ők mindannyian gyakorló szakemberek is, hiszen szervezetfejlesztőként mindig is beavatkoztak különböző szervezetek életébe. Ugyanakkor mindannyian kutatók is, méghozzá akciókutatók, például Schein eredendően kulturális antropológus. Schein ugyanakkor nem elégedett meg a klasszikus antropológiával, hanem a klinikum oldalát is bevonta. Megjelent egy könyve (Schein, 1987), amiben azt mondta, hogy szemben a távolságtartó terepkutatóval, egy klinikai perspektívára van szükség, amikor a rendszert saját magát tesszük kíváncsivá arra, hogy milyen is ő maga mint rendszer és kultúra. Ehhez kell egy külső és egy belső szemszög is, és a kettő együttműködve tudja leginkább a tabuk felé orientálni a rendszert – a rendszert egyre kíváncsibbá lehet tenni és egyre jobb működésre lehet serkenteni. Ez tulajdonképpen egy szervezeti önismeret és egyben működési önismeret, illetve szervezetfejlesztés. Vezetői szinten ehhez szükséges az egyéni önismeret és a szembenézés, hogy a vezető, majd aztán az egész rendszer, szervezet, tükröt tudjon saját magának tartani, belenézzen abba, és tanulni tudjon belőle, majd képes legyen a változtatásra is. Itt a hit a legfontosabb elem, a hit abban, hogy ebben a kérdésben lehet előre lépni. Ennek érdekében Schein a klinikai antropológiát választotta, és arról ír, hogy ezt hogyan kell csinálni. A felsorolt kutatók mind más irányba vitték el a dolgot, és mindegyik saját akciókutatósi megközelítést dolgozott ki.

*Kovász: Hogyan vezetett az utad egyre közelebb
az akciókutatások nagy családjához?*

Gelei András: A szakdolgozatom után több évvel olvastam egy Peter Reason tanulmányt (1994), amiben ő az akciókutatásokról írt. A cikkben három fő irányt különített el, amiből az egyik a RAK, a másik az Argyris-i vonal, illetve ennek továbbgondolása Bill Torbert által (action inquiry), a harmadik pedig a Heron-féle kooperatív kutatás (co-operative inquiry) volt.²⁴ Különbséget lehet tehát tenni egy kritikai–politikai akciókutatás és egy humanisztikus–egzisztenciális akciókutatás között. Nekem a RAK inkább kritikai–politikai.

Heron beszél arról, hogy a részvételnek legalább kétfajta módját érdemes elkülöníteni: az egyik a politikai részvétel, ami tipikusan az a kérdés, hogy be vagyok-e vonva a rólam szóló döntésekbe, a másik meg az episztemikus részvétel, vagyis én magam be vagyok-e vonódva az ügybe. A legtöbb akciókutatás esetében megvalósul a politikai részvétel, mert bevonjuk az érintetteket, de a kutató maga továbbra is kívülálló, tehát az episztemikus részvételben éppen a kutató nem vesz részt, ő nincs bevonódva, mert nem az ő témájáról van szó. Heron azt mondja, hogy az akciókutatásban egyszerre kutassuk a kutató világát is. Vagyis nem az történik, hogy elmegyünk valahová kizárólag mások világát akciókutatni, hanem a mi világunkat is kutatjuk.

Nekem a részvétel egyben bevonódottság, megérintődöttség kérdése is. Engem jobban érdekel a részvétel mély emberi élmény része, a bevonódottság vagy be nem vonódottság kérdése; mivel én inkább a befelé nézésnek és nem a kifelé nézésnek az útját járom és jártam mindig is. Így jutottam el az akciókutatáshoz, a szervezetfejlesztéshez, ami nem engedi meg, hogy az ember ne legyen bevonódva érzelmileg is – vagyis ne csak a bevonás, a demokrácia keretei legyenek megteremtve, hanem valósuljon meg a bevonódottság is.

Még egyet mondanék, ahová én kötöm magam, amivel a doktori tanulmányok kapcsán ismerkedtem meg. Engem mindig is nagyon foglalkoztatott a rejtett, a felszín alatti világ, egyénileg, szervezetileg és rendszerszinten is. Ez tulajdonképpen az önismeret problémája. Ennek kapcsán az egyik doktori bírálom vezetett be abba a rendszer- vagy szervezet-pszichodinamikai megközelítésbe, ami ugyan pszichoanalitikus alapú, de nem az egyén, hanem a szervezet, illetve a társadalmi rendszer tudattalanjának a vizsgálatához ad elméleti keretet és gyakorlati eszközöket. Ez a szemlélet a londoni Tavistock

²⁴ A kooperatív kutatáshoz lásd a második lábjegyzetet.

Intézethez köthető.²⁵ Ez Angliában nagyon erős irányzat, és a rendszerszintű tudattalant vizsgálja, például az agressziót és a kirekesztést, hogyan jön létre rendszerdinamikában a kirekesztés, például hogy lehet az, hogy olyan egyének esetében, akik egyébként nem rekesztenének ki másokat, ha összekerülnek, együtt mégis megteszik ezt. Ez tehát nem az egyénről szól, hanem a rendszerről és annak a tudattalanjáról pszichodinamikai szinten. Az egyik módszer az álom lehet, vagy például a rajzolás, a fotókészítés. Azt éljük meg, hogy az egyes ember tette hogyan vetül a rendszerre, valamint, hogy a rendszer hogyan vetül rám, és ennek milyen hatásai vannak. Tehát itt egyszerre van jelen a reflexió és a cselekvés: nem az történik, hogy benne vagyunk egy helyzetben, és utána reflektálunk rá, hanem ez a kettő egymással párhuzamosan, gyakorlatilag egyszerre megy végbe. Ennek nagyon sokféle témája lehet, például a párbeszéd a különféle kultúrák és vallások között, például izraeli, német és palesztin résztvevők együtt próbálják egy ilyen közegben értelmezni, hogy mit művelnek egymással, és miért azt művelik, és abból mit lehet tanulni.

Adott tehát a lehetőség, hogy a felismerés, ha az mély, ha az egy egzisztenciális rádöbbenés, akkor abból már változás születhet. Én nagyon hiszek abban, hogy a valódi változáshoz nem elég a felismerés, a kognitív felismerés, nem elég hozzá nyelvet adni, hanem annak érzelmileg megérintőnek és bevonónak kell lennie. Úgyis mondanám, hogy elementárisan rá kell döbbernem dolgokra, és ha együtt rádöbbenünk, akkor nagyon nagy lehetőségünk van a változásra.

A korábban említett irányzatokban, legyen az az Argyris–Schön-féle megközelítés, vagyis a rendszerönismereti vonal, vagy a tavi-stockos tudattalan vonal, nagyon mélyen meg lehet élni a feszítő vagy tabu helyzeteket, traumákat. Mindegyikben adott a lehetőség, hogy ne csak felfedezzük ezeket, hanem rádöbbenést is megéljünk, azt, hogy mi a saját részem ebben, például hogy én is kirekesztek, pedig mindig azt hittem, hogy soha nem rekesztek ki, és ha közösen kirekesztünk, akkor lesz valaki, aki fizikailag is kimenekül a teremből, vagy rosszul lesz. Egy ilyen sűrített, intenzív térben, ebben a zárt

²⁵ Az 1947-ben alapított, non-profit londoni Tavistock Intézet (The Tavistock Institute of Human Relations) célja kortárs társadalmi kérdések és problémák – jellemzően a rejtett, tudattalan társas/társadalmi dinamikák – feltárása és fejlesztése, azt támogató akciókutatói módszertanokkal. Az Intézet folyóirata a *Human Relations*. Az intézet munkatársai foglalkoznak például értékeléssel és akciókutatással, szervezetfejlesztéssel, vezetőfejlesztéssel (coaching) és fejlesztő szakemberek fejlesztésével is, mindezeket a fenntartható változás és a folyamatos tanulás szolgálatába állítva. Az intézetről a részletesebb információkat lásd a honlapjukon: <http://www.tavistock.org> (2018. november 24-i állapot szerint)

rendszerben a szemünk előtt, velünk és bennünk magunkban lejátszódnak a társadalmi dinamikák.

Kovász: A kutatási tapasztalataid és az olvasmányélményeid alapján milyen összefüggéseket látsz a szervezeti tanulás és a RAK között?

Gelei András: A RAK nagyon tudatos hangsúlyt helyez arra, hogy a társadalmilag kirekesztett szereplőket és csoportokat beemelje a diskurzusba, és ne csak a diskurzusba, hanem egyúttal segítse őket abban, hogy önmagukra találjanak, és ne szoruljanak rá mindig a külső segítségre. Amiben pedig én mozgok, az egy vállalati közeg, ők egyáltalán nem kirekesztettek, sőt! Tehát azzal foglalkozom, hogy a nem kirekesztettekkel mi történik, ha benne vannak egy ilyen helyzetben, és abból hogyan tanulnak. Ezekben a témákban vezetek kurzusokat az egyetemen is, amit akciókutatásnak gondolok. A keretet tehát az egyetem adja, ahol diákok és oktatók együtt vagyunk benne egy rendszerben, és együtt kutatjuk, hogy közösen mit hozunk létre. De nemcsak egyszerűen kutatjuk, hanem reflektálunk rá, és megpróbálunk rajta változtatni is. Mindeközben nagy felismerések vannak, élmények és fájdalmak is. 2014-ben volt egy akciókutatási workshop az egyetemen, ekkor én a Corvinusos Tanuló Szervezet kurzusunk tapasztalatairól beszéltem, arról, hogy a hallgatók, az elit is ugyanúgy létrehozza a maga kirekesztettségeit és kirekesztéseit, kialakítja a maga megkülönböztetéseit, de a kurzus során erről nagy felismerések is születhetnek, és ez is valami. Azt vallom, hogy a mély, elementáris, egzisztenciális rádöbbenés a helyzetre, és abban a saját szerepre, amiből valódi változások születhetnek.

Pontosan ezt a fajta rádöbbenést látom néha hiányként a RAK-ban. Szerintem nem elegendő önmagában a politikai részvétel, hogy ő is beleszólhat, ha lehetősége van rá, mert nem mindegy, hogy milyen attitűddel ül ott valaki, amikor ott a lehetőség, hogy beleszóljon a dolgokba. Az attitűd nagyon sokféle lehet. Nagy kérdés, hogy amikor az emberek lehetőséget kapnak arra, hogy bevonódjanak, akkor nem áldozati szerepet vagy egovezérélt dolgot hoznak-e létre. Ahhoz, hogy az érett felnőtt–felnőtt partneri viszonyt ki lehessen alakítani az emberek között, mindenkinek fel kell nőnie. Én úgy tapasztalom, hogy borzasztó nehéz ebben a pszichológiai értelemben felnőni. Ráadásul úgy felnőni, hogy ne kevesebb vagy több legyek, mint te, hanem egyenlők legyünk. Ez szerintem sokkal inkább érzelmi és zsigeri szinten dől el, nem a fejben, nem is a szívben, hanem a gyomorban.

*Készítette Lajos Veronika
(2015–2016)*

HIVATKOZÁSOK

AnBlok (2011): *Akció/Kutatás 2011/5.*

http://epa.oszk.hu/02700/02725/00004/pdf/EPA02725_anblokk_2011_5.pdf (2018. november 24-i állapot szerint)

Appadurai, A. (2011): *A kutatáshoz való jog.* AnBlok 5, 66–75.

http://epa.oszk.hu/02700/02725/00004/pdf/EPA02725_anblokk_2011_5_066-075.pdf (2018. november 24-i állapot szerint)

Argyris, C.–Putnam, R.–McLain Smith, D. (1985): *Action Science. Concepts, Methods, and Skills for Research and Intervention.* Jossey-Bass, San Francisco

Bodorkós B. (2010): *Társadalmi részvétel a fenntartható vidékfejlesztésben: a részvételi akciókutatás lehetőségei.* doktori értekezés, https://szie.hu/file/tti/archivum/Bodorkos_B_ertekezes.pdf (2018. november 22-i állapot szerint)

Csécsei I.–Csengei A.–Dósa M.–Kleiner I.–Palotai M.–Szakmáry I. T.–Sziráki Z.–Szombathy K.–Tompai I.–Udvarhelyi É. T.–Wittmann N. (2017): *Lakhatási mozgalmak Magyarországon a XX. században.* Kovász 21 (1–4), 65–81.

<http://kovasz.uni-corvinus.hu/2017/lakhatas2.pdf> (2018. november 22-i állapot szerint)

Habermas, J. (2011): *A kommunikatív cselekvés elmélete.* Gondolat, Budapest

Heron, J. (1996): *Co-operative Inquiry. Research into the Human Condition.* Sage

Kemmis, S.–McTaggart, R. (2007): *Participatory Action Research. Communicative Action and the Public Sphere.* In: Denzin, N. K.–Lincoln, Y. S. (szerk.): *The SAGE Handbook of Qualitative Research.* 3. kiadás, SAGE, London, 271–330.

Kovács K. (2008): *Kistelepülések lépéskényszerben.* In: Váradi M. M. (szerk.): *Kistelepülések lépéskényszerben.* Új Mandátum, Budapest, 7–28.

Ladányi J.–Szelényi I. (2004): *A kirekesztettség változó formái. Közép- és délkelet-európai romák történeti és összehasonlító szociológiai vizsgálata.* Napvilág, Budapest

Lewin, K. (1946): *Action Research and Minority Problems.* In: G. W. Lewin (szerk.): *Resolving Social Conflicts.* Harper and Row, New York, 201–216.

- Málovics Gy. –Crețan, R. –Méreiné Berki B.–Tóth J. (2018a): *Socio-environmental Justice, Participatory Development, and Empowerment of Segregated Urban Roma: Lessons from Szeged, Hungary*. *Cities*. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2018.11.013>
- Málovics Gy.–Crețan R.–Méreiné Berki B.–Tóth J. (2018b): *Urban Roma, Segregation and Place Attachment in Szeged, Hungary*. *Area* 2018: 1–12. (megjelenés alatt).
<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/area.12426>
- Málovics Gy.–Juhász J.–Méreiné Berki B.–Mihók B.–Szentistványi I.–Pataki Gy.–Nagy M.–Tóth J. (2018c): *Confronting Espoused Theories with Theories-in-use: Challenges of Participatory Action Research with Marginalized Communities in Contributing to Social Change and Theory Building*. *Action Research* (megjelenés alatt).
<http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1476750318774389>
- Maslow, A. (1954): *Motivation and Personality*. Harper
- Méreiné Berki B.–Málovics Gy.–Tóth J.–Crețan R. (2017): *The Role of Social Capital and Interpersonal Relations in the Alleviation of Extreme Poverty and Spatial Segregation of Romani People in Szeged*. *Journal of Urban and Regional Analysis* 9, 33–50.
- Reason, P. (1994): *Co-operative Inquiry, Participatory Action Research and Action Inquiry. Three Approaches to Participative Inquiry*. In: Norman K. Denzin – Yvonna Sessions Lincoln (szerk.): *Handbook of Qualitative Research*. SAGE, Thousand Oaks, 324–339.
- Schein, E. H. (1987): *The Clinical Perspective in the Fieldwork*. SAGE
- Szombati K. (2011): *Uborkák és emberek. A fejlesztés részvételi projektje Igriciben*. *AnBlok* 2011/5, 101–103.
http://epa.oszk.hu/02700/02725/00004/pdf/EPA02725_anblokk_2011_5_101-103.pdf (2018. november 24-i állapot szerint.)
- Tóth J.–Méreiné Berki B.–Málovics Gy.–Juhász J.–Boros L. (2017): *„Ha csak úgy kiköltöztetjük az embereket, egymás nélkül elvesznek.” Erőforrások, korlátok és ezek térbelisége a roma szegregátumokban lakók számára: egy hazai város példája*. *Tér és Társadalom* 31 (3), 62–84.